

Verslag betreffende de cholera-epidemie in den zomer van het jaar 1866 door Burgemeester en wethouders van Utrecht aangeboden aan den Gemeente-Raad

<https://hdl.handle.net/1874/36094>

VERSLAG

BETREFFENDE

DE CHOLERA-EPIDEMIE

IN DEN ZOMER VAN HET JAAR 1866,

DOOR

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS VAN UTRECHT

AANGEBODEN

AAN

DEN GEMEENTE-RAAD.

STOOM-SNELPERSDRUK VAN L. E. BOSCH EN ZOON, TE UTRECHT.

con. por

92

Stat.

2° 1492

I oct 1492

In de vergadering van den Gemeenteraad van den 27sten December 1866 werd door ons ingediend een verslag betreffende de Cholera-epidemie in het jaar 1866, met verschillende daarbij behoorende bijlagen.

Ofschoon het aanvankelijk ons voornemen was dit verslag eerst te doen drukken als bijlage bij het verslag van den toestand der Gemeente over 1866, hetwelk in de maand April e. k. door ons aan den Raad zal worden ingediend, meenden wij gehoor te moeten geven aan den wensch van velen, zoowel leden van den Raad als bijzondere personen, om de openbaarmaking van dit verslag te bespoedigen.

Dit is de reden dat dit verslag reeds thans gedrukt is geworden en publiek zal worden verkrijgbaar gesteld.

Wij hebben gemeend dat het raadzaam was den staat der uitgaven betreffende de Cholera (Bijlage E) oorspronkelijk door ons ingediend, te moeten terugnemen en dien te moeten vervangen door een nieuwen, bijgewerkt tot op heden waarin de uitgaven onder rubrieken zijn zamengevoegd. Wij waren van oor-

—

deel dat eene meer uitvoerige specificatie der uitgaven moest worden gevoegd bij het overzicht der Gemeente-rekening over 1866, door ons in de maand Julij e. k. in te dienen, en thans kon achterwege blijven, vooral omdat welligt nog declaratiën de Cholera betreffende, kunnen worden aangeboden.

Utrecht, 26 Februarij 1867.

De Burgemeester,
W. R. BOER,
Welhouder.

De Secretaris,
H. G. RÖMER.

VERSLAG

AAN

DEN GEMEENTERAAD VAN UTRECHT.

Reeds in den nazomer van het jaar 1865 vernamen, dat de Cholera wederom in eenige landen van westelijk Europa was uitgebroken, en vooral in het zuiden van Frankrijk groote verwoestingen aanrigtte. De bij vorige epidemiën opgedane ondervinding wetigde maar al te zeer de vrees, dat deze noodlottige ziekte, na in den winter tot stilstand te zijn gekomen, in den volgenden zomer steeds verder om zich heen grijpen, en ook Nederland zoude bereiken. Wij meenden dus reeds toen eenige maatregelen te moeten nemen, opdat, indien ook de stad onzer inwoning niet voor de ramp bewaard mogt blijven, spoediger datgene in gereedheid zou zijn, wat tot verzorging der zieken zou dienen te worden aangewend.

Wij lieten hiertoe een onderzoek instellen naar den toestand van het stads-gebouw aan het Bagijnenhof, hetwelk bij vorige gelegenheden als Cholera-hospitaal was gebruikt geworden. Dit gebouw echter, vroeger tot kavalerie-kazerne gebezigd, was niet vrij van groote gebreken. De ondervinding had daarenboven getoond, dat de localiteit te bekrompen was voor het aantal lijdens, hetwelk, bij eene eenigzins uitgebreide epidemie,

Bijlage B.

FILTREER TONNEN.

WIJK.	STRAAT.	WIJK.	STRAAT.
A.	Keukenstraat.	K.	Lakmoessteeg.
"	A. B. C. straat.	"	Lijnpadsteeg.
C.	Hooipoort.	"	Singelsteeg.
"	Oranjestraat.	L.	Vleutensche weg.
"	Varkenmarkt.	"	Croeselaan.
"	Vreeburg.	M.	Vinkenbuurt
D.	Zakkedragerssteeg.	"	Roodebrug.
G.	Keizershof.	"	Molenwerf.
H.	Lange Lauwerstraat.	"	Spinnersteeg.
I.	Moddersteeg.	"	Paardensteeg.
"	Gasfabriek.	"	Zeedijk.
"	Moddersteeg.	"	Driesprong.
K.	Kerksteeg.	"	Kwakkeldijk.
"	Stijfselsteeg.	"	Moordenaarsteeg.

naar het hospitaal verlangde te worden vervoerd, zoodat men zich zelfs in 18⁴⁸/₄₀ genoodzaakt gezien had te midden der epidemie het hospitaal over te brengen naar het militair logement.

Toen ons gebleken was, dat voor betrekkelijk geringe kosten doelmatige verbeteringen in dat gebouw konden worden aangebragt, werd hiertoe door ons besloten. (Resolutie van 17 October 1865). De boven-achtervertrekken, werden hooger van verdieping gemaakt; het aantal ramen werd vermeerderd om meer lucht en licht te bekomen; een gedeelte van de zoldering werd afgeschoten en tot ziekenkamer ingerigt, terwijl eindelijk op de binnenplaats eene pomp werd gesteld, en op alle ziekenkamers verlichting met gas aangebragt. De noodige schikkingen werden vervolgens getroffen om het noodzakelijke meubilair uit het militair logement en uit het Ziekenhuis daarin te brengen, en om het benoodigd bedden- en linnengoed te completeren. Wat de levensmiddelen betreft, stemden heeren Regenten van het Stads-Ziekenhuis op onze aanvraag er in toe, dat deze tegen betaling der gemaakte onkosten, uit de aan hunne zorgen toevertrouwde Inrigting zouden worden geleverd.

Was alzoo alles voor de ontvangst der zieken in gereedheid gebragt, ook voor hunne geneeskundige behandeling en oppassing diende te worden zorg gedragen. Op onze uitnoodiging verklaarde de Geneesheer-Directeur van het Ziekenhuis, de heer Dr. M. Imans, zich bereid om het oppertoezicht over het hospitaal op zich te nemen, terwijl de heer C. G. Cramer zich met de regeling van de apotheek en van de verdere huishoudelijke dienst van het hospitaal belastte.

Ook bij het bestuur der Diaconessen-inrigting en bij den heer A. J. Schaepman, Vicaris-Generaal van den

Bijlage C.

GEWONE TONNEN.

WIJK.	STRAAT.	N ^o .	Gevuld van wege
A.	A. B. C. straat.	26	de Stad.
B.	Springweg.	25	id.
C.	Wijde Watersteeg.	19	id.
"	Oranjestraat.	20	id.
D.	Zakkedragerssteeg.	10	id.
F.	St. Annastraat.	22	id.
"	id.	23	id.
G.	Neude.	11	id.
"	Kloksteeg.	12	id.
H.	Paauwsteeg.	1	id.
"	1 ^e Achterstraat.	21	id.
"	Lange Lauwerstraat.	24	id.
I.	Maliesingel.	14	id.
K.	Wittevrouwesingel.	13	id.
"	Ganssteeg.	15	id.
"	2 ^e Kerksteeg.	16	id.
"	Kleisteeg.	17	id.
"	Helling.	18	id.
L.	Daalschen dijk.	6	id.
"	id.	7	id.
"	Vleutensche weg.	8	id.
"	Catharijnesingel.	9	id.
M.	Kwakkeldijk.	5	id.
"	Gietershof.	2	id.
"	Zwarte water.	3	id.
"	id.	4	id.
"	Kraansteeg.	27	id.

Aartsbisschop van Utrecht, deden wij voorloopig aanzoek om te vernemen of de Diaconessen en de Zusters van Liefde genegen zouden zijn om, even als bij vorige epidemiën, gedeeltelijk de oppassing der zieken in het cholera-hospitaal op zich te nemen, en het was ons zeer aangenaam van beide zijden de mededeeling te mogen ontvangen, dat zoowel de Diaconessen als de Zusters van Liefde zich hiertoe bereid verklaarden.

Gedurende den winter behoefde echter aan geen dezer voorloopig genomen maatregelen verder gevolg te worden gegeven, daar de gevreesde ziekte zich eerst in het begin van April 1866 te Rotterdam openbaarde. Toen het zich echter dientengevolge liet verwachten, dat onze stad niet lang meer gespaard zoude blijven, meenden wij met onze maatregelen te moeten voortgaan. Wij gingen er dus terstond toe over het cholera-hospitaal verder in gereedheid te brengen. In overeenstemming met den heer Imaus, werd de heer Dr. D. Lens uitgenoodigd, de geneeskundige dienst dier inrigting op zich te nemen, waartoe deze zich welwillend bereid verklaarde, terwijl de heer C. M. van Dijk in overleg met den heer Cramer aan de behoorlijke inrigting van de apotheek in het hospitaal, even als bij vroegere gelegenheden, zijne zorgen wilde wijden.

Zoo konden wij reeds den 1sten Mei, toen zich hier ter stede slechts een twee- of drietal cholera-gevallen hadden voorgedaan, aan heeren Doktoeren en Heelmeesters kennis geven, dat het cholera-hospitaal ter opname van zieken gereed was, en dat zoodra de eerste zieke was binnengebragt ook de heer C. G. Cramer er zija intrek zou nemen.

Tevens noodigden wij heeren Geneeskundigen uit, om dagelijks van de cholera-gevallen, die zich in hunne praktijk mogten voordoen, mededeeling te willen doen

Bijlage D.

REGELING van de genees- en heilkundige dienst voor de behoeftige
aangevangen op Vrijdag den 22sten Junij, geëindigd op Donderdag

Hospitaal voor Cholera-lijdens, onder het

Geneeskundige Dr. C. LENS.

Kolom 1 en 2 wijzen aan hoe de genees- en heilkundige dienst in den aanvang

	GENEESHEEREN.
	1
Wijk A.	
Voor het gedeelte ten westen van de Nieuwe Gracht . .	Dr. J. C. van Eeten.
Voor het gedeelte ten oosten van de Nieuwe gracht . .	Dr. J. P. Taats.
Wijk B.	
Voor de Nicolaisteeg, Twijstraat, Wijde Doelen met de daarin uitkomende stegen, Achter Twijstraat, Pelmolenstraat, Fokkestraat en Suikerstraat.	Dr. A. A. Land.
Voor de Boogstraat, Brouwerstraat, Kokstraat, Lange Rozendaal, Korte Rozendaal, Klein en Groot Geertekerkhof, Geertesteeg, Jufferstraat, Lange Smeesteeg, Springweg met de daarop uitkomende stegen tot aan het St. Jacobs Gasthuissteegje	Dr. A. P. van Mansvelt.
Wijk C.	
Voor het gedeelte tusschen de Bergstraat, Varkenmarkt, Korte Vesteeg en het Vreeburg	Dr. J. L. H. Haerten.
Voor het gedeelte tusschen de Korte Vesteeg, Vreeburg, Rozenstraat, Jacobiekerkhof, Wijde Watersteeg, de Weerd- Barrière en Wijk H.	Dr. S. van Lier.
Voor het gedeelte Bergstraat, Varkenmarkt, Rozenstraat, Watersteeg en Stads Buitensingel	Dr. N. Dura.
Voor het gedeelte tusschen de Bergstraat, Varkenmarkt, Rozenstraat, Jacobiekerksteeg, het Vreeburg en Zakkendragerssteeg en voor het overige gedeelte	
Wijk D.	
	Dr. J. Loeff.

en minvermogene lidders, gedurende de Cholera-epidemie van 1866, den 16^{den} Augustus.

oppertoezigt van Dr. M. IMANS.

Heilkundige C. G. CRAMER.

geregeld werd; kolom 3 vermeldt de later daarin gebragte wijzigingen.

HEELMEESTERS.	LATERE WIJZIGINGEN.
2	3
H. J. Brom.	Op den 3 ^{den} Julij verliet Dr. J. C. van Eeten de stad en werd zijn gedeelte der wijk A, verdeeld tusschen den heer Dr. C. C. J. de Ridder en de heeren Medicinae Cand. J. G. van der Lith en A. Ferné van der Heul. Den 17 ^{den} Julij viel Dr. J. C. van Eeten weder in tot den 30 ^{sten} Julij, toen hij verhinderd werd de geneeskundige dienst verder waar te nemen, en vervangen werd door Dr. J. W. Schubart en de Med. Cand. M. Juda.
J. C. Coté.	Den 29 ^{sten} Junij werd hierbij voor het gedeelte van Dr. A. P. van Mansvelt nog toegevoegd de Med. Cand. J. G. van der Lith.
L. Lamie.	
N. ten Bosch.	
F. Rodelsturtz.	Den 31 ^{sten} Julij nam de heer Dura zijn ontslag en werd zijn gedeelte tusschen de beide andere Doctoren verdeeld.

aan het bureau van den burgerlijken stand, met opgave van den dag, waarop de ziektegevallen zich hadden voorgedaan, alsmede van den afloop, dien zij hadden gehad.

In verband met het toenemen, en later met het afnemen der cholera werden ook de gelegenheden tot het overbrengen der lijders naar het hospitaal uitgebreid en ingetrokken.

Even als vroeger waren het weder personen tot de vereeniging van de zakkendragers behoorende, die hoofdzakelijk het vervoeren der lijders naar het hospitaal op zich namen.

Hunne dienst werd door den Overman naar vastgestelde toerbeurten geregeld, en er werden draagbaren ter hunner beschikking gesteld aan het cholera hospitaal, in de Zakkendragerssteeg, en aan de Catharijne barrière. Zij genoten eene belooning van *f* 1.— voor iederen lijder, dien zij naar het hospitaal overbragten. Het bleek echter, dat er des nachts te veel tijd verloren ging met het oproepen van het noodige personeel en het ophalen en in gereedheid brengen der draagbaren; daarom werd des nachts, van af den 22sten Junij tot den 21sten Augustus, nog eene draagbaar met wachters geplaatst bij de wacht van de brandspuit in de St. Annastraat. Deze personen behoorden wel tot het personeel, aan die brandspuit verbonden, maar werden toch iederen nacht afzonderlijk daarvoor aangewezen, boven diegenen, die hun gewoon dienstwerk bij de brandspuit verrigten, en genoten eene bezoldiging van *f* 0.50 per persoon en per nacht.

Toen de epidemie evenwel op het hevigst woedde, vooral in den omtrek der Tolsteeg-barrière, werd van 22 Junij tot 21 Augustus ook nog daar, zoowel

	GENEESHEEREN.	HEELMEESTERS.	LATERE WIJZIGINGEN.
	1	2	3
Wijk E.			
Het gedeelte van af Wijk B tot en met de Haverstraat (Gortsteeg)	Dr. H. C. A. L. Fock.	D. J. van de Water.	Den 30 ^{sten} Junij werd hierbij het gedeelte van Dr. H. Brom verdeeld tusschen hem en den Med. Cand. den Heer T. Place.
Voor het overige gedeelte	Dr. H. Brom.		
Wijk F. {	Dr. J. B. Dompeling.	J. C. Coté.	
. . . . .	Dr. J. R. K. Penninck.		
Wijk G.			
Voor het overige gedeelte	Dr. P. M. Adèr.	F. Rodelsturtz.	
Voor het gedeelte om de Neude tot het Janskerkhof en de Korte Jansstraat	Dr. A. C. J. Bresler.		
Wijk H.			
Voor het gedeelte van af de Oude Gracht, langs de Pottenstraat, tot en met de Hardebollenstraat tot aan de van Wijkskade	Dr. A. Kops.	L. Lamie.	
Van af de Hardebollenstraat tot aan de kade en Willemskazerne	Dr. J. Bakker.		
Wijk I.			
Voor het gedeelte van de Maliebaan tusschen de Noordzijde van de Maliebaan en Maartensdijk en Lauwerecht . .	Dr. D. K. Munting.	C. A. Moesman.	Den 6 ^{den} Augustus werd de heer Dr. P. Q. Brondgeest verhinderd zijn gedeelte verder op zich te nemen, en werd vervangen door Dr. H. Holm.
Voor het gedeelte tusschen de Zuidzijde der Maliebaan en de Kromme Rijn	Dr. P. Q. Brondgeest.		
Wijk K. {	Dr. H. J. Broers.	J. A. van Dugteren.	Den 29 ^{sten} Junij werd hierbij toegevoegd de heer F. E. Vos, Med. Cand., en de wijk aldus verdeeld: Dr. H. J. Broers voor de Ganssteeg, de Kromme Rijn, het voorste gedeelte van Abstede en de nieuwe woningen der Commissie op het Singel. Med. Cand. F. E. Vos voor de Helling, de ovens van de erven Rose, van de heeren van den Broeke, van Rappard en Mijnlieff; Dr. J. J. C. van Woerden voor de Westerkade en de ovens van de erven Rose, van den heer van den Broeke, van Ravestein met de ovens aan de Philosophen Laan.
. . . . .	Dr. J. J. C. van Woerden.		
Wijk L.			
Voor het gedeelte ten zuiden van den Leidschen straatweg.	Dr. A. F. Verhoeff.	J. L. C. de Wildt.	
Voor het gedeelte ten noorden van den Leidschen straatweg.	Dr. H. Holm.		
Wijk M.			
Voor het gedeelte ten oosten van de Vecht	Dr. P. J. Kraamwinkel.	N. ten Bosch.	Den 25 ^{sten} Junij werd de heer Dr. S. van Lier vervangen door de Med. Cand. N. J. A. C. Stemberg.
Voor het gedeelte ten westen van de Vecht	Dr. J. van Lier.		

bij nacht als bij dag, een draagbaar en een wacht van vier man geplaatst, die ieder per 24 uur f 1.— bezoldiging genoten.

Op deze wijze werden 335 personen naar het hospitaal vervoerd, waarvan 212 aldaar overleden zijn.

Ofschoon in het hospitaal nimmer gebrek aan ruimte heeft bestaan, waren wij echter een oogenblik bevreesd, dat die te kort zou schieten en werden dadelijk voorloopige maatregelen genomen om des noodig een gedeelte van het militair logement, even als in 1849, voor hospitaal in te rigten. Eenige localen in dat logement, bij anderen in gebruik, hebben wij daarom tijdelijk laten ontruimen. Wij meenen ten opzichte van bijzonderheden, betreffende het hospitaal te mogen verwijzen naar het hierbij gevoegde verslag van den heer Imans (bijlage A.)

Maar wat ook ten aanzien van het hospitaal en het vervoer der zieken door ons mege zijn voorbereid of tot stand gebragt, het kwam er meer nog op aan om alles te doen, wat de ziekte kon tegengaan en matigen; om daarentegen alles te doen vermijden, wat haar kon bebevorderen of verspreiden.

Wij hebben dan ook niet opgehouden door kennisgevingen en publicatiën den ingezetenen aan alles te herinneren, wat in dezen het eigenbelang van hen vorderde; wij hebben de aanschrijvingen, ons van regeringswege geworden, betreffende raadgevingen en maatregelen te nemen bij het uitbreken der cholera ter hunner kennis gebragt (Publicatiën van 1 en 3 Mei en 8 Junij); wij hebben eindelijk bij verschillende gelegenheden hen gewaarschuwd tegen de na-deelige gevolgen van het gebruiken van onrijpe vruchten, van water uit grachten en sloten, en van karnemelk en azijnwater (Publicatiën van 29 Mei en 1 en 7 Junij).

Bijlage E.

STAAT aanwijzende de uitgaven door de gemeente gedaan,
ter zake der Cholera in 1866.

HOOFDSTUK I.		
CHOLERA-HOSPITAAL.		
§ 1.		
<i>Inrigting van het gebouw op het Bagijnenhof, aankoop en onderhoud van meubelen, enz.</i>		
Arbeidsloonen	f 156.45	
Schoonmaak van het gebouw, aankoop en onderhoud van meubelen	- 2561.49 ^s	
		f 2717.94 ^s
§ 2.		
<i>Kosten van verpleging.</i>		
Stroo en zeegras	f 262.33	
Chemicaliën	- 463.39	
Levensmiddelen, brandstoffen, dagelijksche schoonmaak, enz.	- 1492.17	
Kleederen en witte goederen	- 1360.69 ^s	
Vervoer van stroo uit het hospitaal	- 39.60	
Bleekersloon	- 520.93 ^s	
Concierge en vrouw	- 376.—	
Loon en kostgeld oppassers	- 711.50	
		- 5226.62
Over te brengen		f 7944.56 ^s

§ 3.		Overgebracht	f 7944.56 ^s
<i>Verschillende uitgaven.</i>			
Honorarium aan de HH. Cramer en Lens.	f 1250.—		
Honorarium aan de diaconessen en zusters van liefde.	- 1000.—		
Vervoer van lijders	- 557.—		
Koffij, kostgeld, enz. aan de vervoerders	- 94.67		
Papier	- 1.21		
			- 2902.88
HOOFDSTUK II.			
DESINFECTIE.			
§ 1.			
<i>Reinigen van riolen, zinkgaten, enz.</i>			
Chemicaliën	f 8.47		
Chloorkalk	- 2014.74		
Zoutzuur, koperrood enz.	- 153.42 ^s		
Koolteer	- 25.—		
Loonen desinfecteurs	- 1292.29		
Loonen teerbranders	- 32.40		
Gereedschap desinfectie enz.	- 4.18		
Vervoer stroo uit de huizen	- 211.40		
			- 3741.91
§ 2.			
<i>Doorspoelen van riolen.</i>			
Arbeidsloonen, reparatie aan slangen, enz.	f 1011.—		
Over te brengen	f 1011.—		f 14,589.35 ^s

Wij spoorden hen aan om voor de zuiverheid en reinheid hunner woningen meer dan gewone zorg te dragen, en wezen hen op het gevaar dat er in gelegen is om de uitwerpselen van choleralijders in de riolen en vervalgaten te werpen. (Publicatien van 1 Mei en 7 Junij).

Intusschen mag men te regt van een stedelijk bestuur meer dan raadgevingen en waarschuwingen verwachten.

De maatregelen echter, die bij het woeden eener cholera-epidemie dienen te worden genomen, zijn van zeer bijzonderen aard en moeten dikwijls verandering ondergaan volgens den stand der ziekte, zoodat wij het wenschelijk vonden in deze meer naauwkeurig te worden voorgelicht door hen, die door den aard van hunnen werkkring van nabij met den omvang der ziekte bekend mogten worden geacht. Het was daarom, dat wij reeds den 5^{den} Mei aan de Gezondheids-commissie der stad Utrecht voorstelden 2 of meer leden uit haar midden te committeren, om zich regtstreeks met ons in verband te stellen, ten einde dadelijk te kunnen handelen, overal waar hulp mogt blijken noodig te zijn. Naar aanleiding hiervan benoemde de Gezondheids-commissie hiertoe drie harer leden, de heeren D^r. H. J. Broers, D^r. M. Imans en D^r. P. Q. Brongeeest. Ook den heer adjunct-inspecteur voor het geneeskundig staatstoezigt in Utrecht en Gelderland, met wien wij reeds vroeger ter zake der cholera in bespreking waren geweest, en wiens ijver en hulpvaardigheid gedurende den ganschen duur der epidemie wij op hoogen prijs stellen, verzochten wij de vergaderingen, die ons collegie met bovengenoemde leden der Gezondheids-commissie mogt houden, wel te willen bijwonen. Toen deze zich hiertoe had bereid verklaard, werd door

	Overgebracht	f 1011.—	f 14.589.35 ⁵
Nieuwe brandspuitslangen		- 250.—	
Gratificatie aan den opzigter der brandbluschmiddelen		- 100.—	
			- 1361.—
§ 3.			
<i>Verschillende uitgaven.</i>			
Schadeloosstelling voor verbrande voorwerpen	f	5.—	
			- 5.—
HOOFDSTUK III.			
DRINKWATER.			
Aankoop filters	f	883.50	
Watervaten		- 208.11	
Vullen van filters, vaten, enz.		- 1376.18	
Rijden met waterwagens		- 1428.30	
Vracht filters, sloten, enz.		- 69.29	
Reparatie waterwagens en filters		- 231.98	
			- 4197.36
HOOFDSTUK IV.			
VERPLEGING, LIJDERS IN DE GEMEENTE.			
§ 1.			
<i>Verpleging.</i>			
Kosten van eerste recepten	f	1170.69	
" " recepten der geneeskundige kliniek		- 225.05	
Brandewijn		- 3.—	
Matrassen en stroo		- 71.15	
Bloedzuigers, suspensoirs, enz.		- 48.—	
			- 1517.89
Over te brengen			f 21.670.60 ⁵

	Overgebracht	f 21.670.60 ⁵
§ 2.		
<i>Honoraria.</i>		
Honoraria aan genees- en heekundigen	f	2155.—
Rijtuighuur aan idem		- 565.95
Honoraria aan apothekers van het ziekenhuis.		- 180.—
		- 2900.95
HOOFDSTUK V.		
VERSCHILLENDE UITGAVEN.		
Vervoer van goederen naar Manenburg, naar de keet aan den Leydschen straatweg, naar de Cholera-Commissie, enz.	f	16.—
Oprigting keet Leydschen straatweg		- 500.—
Vullen van greppels		- 102.06
Drukwerk		- 230.85
Opmaken van een kaart der cholera-epidemie.		- 50.—
Gratificatie aan de ambtenaren op het bureau van den burgerlijken stand ten Stadhuize		- 260.—
Kleine uitgaven voor dezelfden		- 8.—
		- 1166.91
Totaal der uitgaven		f 25.738.46 ⁵

ons besloten op bepaalde tijden met bovengenoemde heeren zamen te komen, terwijl aan den heer Ambtenaar 2° klasse ter secretarie, de functiën van secretaris dezer gecombineerde vergadering werden opgedragen.

Deze bijeenkomsten hadden van 11 Junij tot 16 Augustus meestal tweemaal 's weeks plaats. Daarin werden zoowel die punten, waaromtrent dadelijk voorziening noodig was, behandeld, als die, waarop, ook na het wijken van deze epidemie, blijvend de aandacht moest worden gevestigd.

De meeste der thans te vermelden maatregelen zijn dan ook uit het in deze bijeenkomsten behandelde voortgevloeid.

Ten aanzien der terstond aan te wenden maatregelen was onze aandacht vooral op drie punten gevestigd:

1°. Het verschaffen van goed drinkwater, van goed voedsel, en van die materiele hulpmiddelen, die de vatbaarheid voor de ziekte schijnen te kunnen verminderen.

2°. De zorg voor de reinheid en zindelijkheid en het weren van schadelijke uitdamping.

3°. Het disinfecteren, alsmede het onschadelijk maken van die voorwerpen, die als besmet kunnen worden beschouwd, of de uitbreiding der ziekte zouden in de hand kunnen werken.

Omtrent elk dezer drie punten wenschen wij in eenige bijzonderheden te treden.

Wat het eerste: „het verschaffen van zuiver drinkwater” betreft, mogen wij opmerken, dat wij daarin zooveel mogelijk hebben trachten te voorzien door het plaatsen van gevulde watertonnen en houtskoolfiltrums, alsmede door het doen rondrijden van wagens, met daarop geplaatste vaten. Wij moesten ons met deze slechts tijdelijk werkende maatregelen tevreden stellen, daar het vermeerderen van het aantal pompen en de ver-

Bijlage F.

STAAT van de sterfte in de gemeente Utrecht gedurende de Cholera-epidemie in 1866, weeksgewijze verdeeld.

DAGTEEKENING					DAGTEEKENING.						
	Cholera.	Vermoedelijk cholera.	Totaal cholera.	Algemene sterfte.	Gemiddelde sterfte van elke week.		Cholera.	Vermoedelijk cholera.	Totaal cholera.	Algemene sterfte.	Gemiddelde sterfte van elke week.
1 April 1866.	"	"	"	3		29 April 1866.	1	"	1	3	
2 " "	"	"	"	3		30 " "	"	"	"	1	
3 " "	"	"	"	4		1 Mei " "	"	"	"	5	
4 " "	"	"	"	3		2 " "	1	"	1	3	
5 " "	"	"	"	2		3 " "	"	"	"	4	
6 " "	"	"	"	2		4 " "	"	"	"	4	
7 " "	"	"	"	3		5 " "	1	"	1	4	
Totaal . . .	"	"	"	20	36	Totaal . . .	3	"	3	24	31
8 April 1866.	"	"	"	9		6 Mei 1866.	1	"	1	5	
9 " "	"	"	"	3		7 " "	"	"	"	6	
10 " "	"	"	"	2		8 " "	"	"	"	5	
11 " "	"	"	"	3		9 " "	"	"	"	3	
12 " "	"	"	"	4		10 " "	1	"	1	3	
13 " "	"	"	"	3		11 " "	"	"	"	6	
14 " "	"	"	"	9		12 " "	1	"	1	3	
Totaal . . .	"	"	"	33	34	Totaal . . .	3	"	3	35	29
15 April 1866.	"	"	"	7		13 Mei 1866.	"	"	"	2	
16 " "	"	"	"	3		14 " "	"	"	"	"	
17 " "	"	"	"	5		15 " "	"	"	"	4	
18 " "	"	"	"	4		16 " "	"	"	"	3	
19 " "	"	"	"	4		17 " "	"	"	"	7	
20 " "	"	"	"	2		18 " "	"	"	"	4	
21 " "	"	"	"	3		19 " "	"	"	"	7	
Totaal . . .	"	"	"	28	34	Totaal . . .	"	"	"	27	29
22 April 1866.	"	"	"	2		20 Mei 1866.	1	"	1	3	
23 " "	"	"	"	7		21 " "	1	"	1	4	
24 " "	"	"	"	4		22 " "	1	"	1	4	
25 " "	"	"	"	5		23 " "	2	"	2	4	
26 " "	"	"	"	4		24 " "	1	"	1	3	
27 " "	"	"	"	3		25 " "	"	"	"	1	
28 " "	"	"	"	9		26 " "	3	"	3	10	
Totaal . . .	"	"	"	34	31	Totaal . . .	9	"	9	29	31

DAGTEEKENING.					DAGTEEKENING.						
	Cholera.	Vermoedelijk cholera.	Totaal cholera.	Algemene sterfte.	Gemiddelde sterfte van elke week.		Cholera.	Vermoedelijk cholera.	Totaal cholera.	Algemene sterfte.	Gemiddelde sterfte van elke week.
27 Mei 1866.	2	"	2	6		24 Junij 1866.	38	1	39	44	
28 " "	"	"	"	3		25 " "	43	"	43	48	
29 " "	2	"	2	5		26 " "	31	1	32	36	
30 " "	3	"	3	6		27 " "	31	"	31	37	
31 " "	2	"	2	9		28 " "	35	"	35	40	
1 Junij " "	1	"	1	4		29 " "	37	"	37	39	
2 " "	"	1	1	3		30 " "	45	1	46	55	
Totaal . . .	10	1	11	36	29	Totaal . . .	260	3	263	299	27
3 Junij 1866.	5	"	5	7		1 Julij 1866.	45	"	45	50	
4 " "	6	"	6	10		2 " "	35	1	36	38	
5 " "	8	1	9	14		3 " "	34	"	34	37	
6 " "	15	"	15	22		4 " "	32	"	32	34	
7 " "	17	"	17	21		5 " "	36	"	36	39	
8 " "	16	1	17	21		6 " "	29	"	29	34	
9 " "	22	3	25	32		7 " "	34	"	34	39	
Totaal . . .	89	5	94	127	29	Totaal . . .	245	1	246	271	29
10 Junij 1866.	21	4	25	30		8 Julij 1866.	26	1	27	29	
11 " "	30	3	33	36		9 " "	24	1	25	32	
12 " "	32	10	42	46		10 " "	32	2	34	40	
13 " "	32	11	43	47		11 " "	28	"	28	33	
14 " "	26	12	38	47		12 " "	12	1	13	16	
15 " "	32	8	40	46		13 " "	10	"	10	12	
16 " "	30	15	45	48		14 " "	14	"	14	19	
Totaal . . .	203	63	266	300	31	Totaal . . .	146	5	151	181	29
17 Junij 1866.	35	6	41	46		15 Julij 1866.	16	"	16	18	
18 " "	26	4	30	42		16 " "	15	"	15	17	
19 " "	30	7	37	43		17 " "	16	"	16	17	
20 " "	36	2	38	40		18 " "	21	"	21	30	
21 " "	36	4	40	45		19 " "	21	"	21	23	
22 " "	36	1	37	46		20 " "	19	1	20	25	
23 " "	30	2	32	41		21 " "	16	1	17	22	
Totaal . . .	239	26	265	303	27	Totaal . . .	124	2	126	152	27

betering der bestaande te veel tijd vereischte, zoodat daarvan geen dadelijk nut te verwachten was.

Vooreerst lieten wij 28 zoogenaamde houtskoolfiltrums vervaardigen, (Resolutiën van 7, 9 en 21 Junij) en deze, op aanwijzing van den heer adjunct-inspecteur voor het Geneeskundig Staatstoezicht, aan verschillende punten der stad plaatsen, zooals aangegeven is op den staat hierachter als bijlage B gevoegd.

Vervolgens lieten wij een aantal gewone watertonnen plaatsen, zooals in bijlage C wordt aangeduid, en deze door middel van drie waterkarren geregeld van versch water voorzien (Resolutie van 18 Junij); het hiervoor bestemde water werd uit die stads pompen genomen, welke het zuiverste water gaven, zooals de Maria-pomp, de nieuwe pompen achter het vleeschhuis en in de Arendtstraat, enz.

Wat het verschaffen van voedzame spijs betreft, noodigden wij de commissie van spijsuitdeeling voor minvermogenden uit om de menschlievende taak, die zij des winters verrigt, ook thans in het algemeen belang op zich te nemen (Resolutie van 7 Junij), en spoorden de ingezetenen aan om de pogingen der commissie naar vermogen te ondersteunen (Publicatie van 7 Junij).

Wij vertrouwen, dat het u niet onbekend zal zijn, hoe van de zijde der genoemde commissie alles werd aangewend om het beoogde doel te verwezenlijken, en met welken bijzonder gunstigen uitslag zij hare pogingen bekroond zag.

Ook heeren Regenten der Aalmoessenierskamer, hiertoe door ons gemagtigd, bleven niet achterlijk om aan de door hen bedeeden afzonderlijke uitdeelingen te doen van de spijzen door de commissie verkrijgbaar gesteld van ongeveer 2 portieën per bedeelde, per week.

Dat wij eindelijk in dit verslag niet kunnen gewa-

DAGTEEKENING.	Cholera.	Vermoedelijk cholera.	Totaal cholera.	Algemeene sterfte.	Gemiddelde sterfte van elke week.	DAGTEEKENING.	Cholera.	Vermoedelijk cholera.	Totaal cholera.	Algemeene sterfte.	Gemiddelde sterfte van elke week.
22 Julij 1866.	15	"	15	20		19 Augustus 1866.	2	"	2	5	
23 " "	15	"	15	23		20 " "	"	"	"	2	
24 " "	15	1	16	18		21 " "	2	"	2	4	
25 " "	19	"	19	27		22 " "	1	"	1	7	
26 " "	18	2	20	25		23 " "	1	"	1	2	
27 " "	13	"	13	19		24 " "	1	"	1	4	
28 " "	15	"	15	18		25 " "	1	"	1	1	
Totaal . .	110	3	113	150	28	Totaal . .	8	"	8	25	28
29 Julij 1866.	12	"	12	13		26 Augustus 1866.	"	"	"	4	
30 " "	4	1	5	8		27 " "	2	"	2	6	
31 " "	12	"	12	14		28 " "	6	"	6	6	
1 Augustus "	9	1	10	11		29 " "	2	"	2	6	
2 " "	6	"	6	8		30 " "	"	"	"	1	
3 " "	8	"	8	9		31 " "	1	"	1	6	
4 " "	4	"	4	10		1 Septemb. "	2	"	2	3	
Totaal . .	55	2	57	73	29	Totaal . .	13	"	13	32	26
5 Augustus 1866.	10	"	10	10		2 Septemb. 1866.	2	"	2	5	
6 " "	5	"	5	10		3 " "	4	"	4	7	
7 " "	4	"	4	9		4 " "	2	"	2	4	
8 " "	7	"	7	10		5 " "	2	"	2	7	
9 " "	2	"	2	4		6 " "	"	"	"	4	
10 " "	2	"	2	6		7 " "	3	"	3	4	
11 " "	"	"	"	2		8 " "	2	"	2	3	
Totaal . .	30	"	30	51	32	Totaal . .	15	"	15	34	29
12 Augustus 1866	1	"	1	6		9 Septemb. 1866.	4	"	4	6	
13 " "	2	"	2	7		10 " "	"	"	"	"	
14 " "	3	"	3	6		11 " "	1	"	1	7	
15 " "	3	"	3	3		12 " "	"	"	"	2	
16 " "	"	"	"	3		13 " "	"	"	"	5	
17 " "	3	"	3	7		14 " "	5	"	5	7	
18 " "	"	"	"	4		15 " "	1	"	1	6	
Totaal . .	12	"	12	36	31	Totaal . .	11	"	11	33	27

p18

DAGTEEKENING.	Cholera.	Vermoedelijk cholera.	Totaal cholera.	Algemeene sterfte.	Gemiddelde sterfte van elke week.	DAGTEEKENING.	Cholera.	Vermoedelijk cholera.	Totaal cholera.	Algemeene sterfte.	Gemiddelde sterfte van elke week.
16 Septemb. 1866.	"	"	"	3		14 October 1866.	2	"	2	6	
17 " "	"	"	"	1		15 " "	1	"	1	5	
14 " "	1	"	1	4		16 " "	"	"	"	2	
19 " "	1	"	1	5		17 " "	"	"	"	3	
20 " "	1	"	1	4		18 " "	"	"	"	1	
21 " "	"	"	"	2		19 " "	"	"	"	1	
22 " "	"	"	"	3		20 " "	"	"	"	6	
Totaal . .	3	"	3	22	30	Totaal . .	3	"	3	24	37
23 Septemb. 1866.	1	"	1	6		21 October 1866.	"	"	"	3	
24 " "	"	"	"	5		22 " "	1	"	1	5	
25 " "	"	"	"	3		23 " "	1	"	1	3	
26 " "	"	"	"	3		24 " "	"	"	"	6	
27 " "	2	"	2	3		25 " "	1	"	1	1	
28 " "	1	"	1	4		26 " "	1	"	1	3	
29 " "	3	"	3	9		27 " "	"	"	"	4	
Totaal . .	7	"	7	33	28	Totaal . .	4	"	4	25	34
30 Septemb. 1866.	"	"	"	2		28 October 1866.	"	"	"	8	
1 October "	3	"	3	9		29 " "	"	"	"	5	
2 " "	2	"	2	4		30 " "	"	"	"	7	
3 " "	1	"	1	2		31 " "	"	"	"	6	
4 " "	"	"	"	5		Totaal . .	"	"	"	26	16
5 " "	1	"	1	5							
6 " "	1	"	1	6							
Totaal . .	8	"	8	33	32						
7 October 1866.	"	"	"	2							
8 " "	1	"	1	7							
9 " "	"	"	"	3							
10 " "	1	"	1	4							
11 " "	"	"	"	2							
12 " "	"	"	"	3							
13 " "	2	"	2	6							
Totaal . .	4	"	4	27	32						

gen van maatregelen om nog op andere wijzen en meer direct de minvermogenden te hulp te komen is veroorzaakt door omstandigheden, waarop hieronder zal worden gewezen.

2°. Wat het 2de punt aangaat, mag men opmerken dat velerlei oorzaken er het hunne toe bij brengen om, vooral in den zomer den dampkring met schadelijke uitwasemingen te vullen. De voorwerpen, in grachten en riolen geworpen, gaan het spoedigste tot ontbinding over; de hoveniers zijn gewoon in den zomer hunne landerijen te gieren, en het is ook de geschiktste tijd om baggerwerk te verrigten.

Ten einde nu deze oorzaken zooveel mogelijk weg te nemen bepaalden wij, dat ieder morgen van 3 tot 8 uur een aanzienlijk gedeelte der stads riolen door de werklieden van de brandweer zou worden doorgespoeld, waardoor het in de riolen aanwezige vuil in stads grachten werd ontlast. Opdat het echter daaruit spoedig zou worden weggevoerd en daar niet tot bederf overgaan, kwamen wij met den heer Hoofd-Ingenieur van den waterstaat in het 8ste district overeen, dat, om den afloop van het water te bevorderen, dagelijks van 6 Mei tot 16 Augustus, van stadswege des avonds gedurende één uur de waaijerdeur der weerdsluis zou worden opengezet, terwijl de opzigter van den waterstaat te Vreeswijk last ontving om met bijzondere zorg, voor zoover mogelijk, voor het op peil houden van den Vaartschen Rijn te waken. (Resolutie van 5 Mei 1866.)

De bovenvermelde overwegingen noopten ons ook het water niet te laten afloopen voor den schouw der werven en schoeiingen, die gewoonlijk in het voorjaar plaats heeft (Resolutie van 15—17 Mei), en om het baggeren in stads grachten dezen zomer niet te veroorlo-

RECAPITULATIE.

	Cholera.	Vermoedelijk cholera.	Totaal cholera.	Algemeene sterfte.	Gemiddelde sterfte.	<i>Aanmerkingen.</i>
1 ^e week.	"	"	"	20	36	NB. De levenloos aangegevenen zijn onder deze getallen niet begrepen.
2 ^e "	"	"	"	33	34	
3 ^e "	"	"	"	28	34	
4 ^e "	"	"	"	34	31	
5 ^e "	3	"	3	24	31	
6 ^e "	3	"	3	35	29	
7 ^e "	"	"	"	27	29	
8 ^e "	9	"	9	29	31	
9 ^e "	10	1	11	36	29	
10 ^e "	89	5	94	127	29	
11 ^e "	203	63	266	300	31	
12 ^e "	239	26	265	303	27	
13 ^e "	260	3	263	299	27	
14 ^e "	245	1	246	271	29	
15 ^e "	146	5	151	181	29	
16 ^e "	124	2	126	152	27	
17 ^e "	110	3	113	150	28	
18 ^e "	55	2	57	73	29	
19 ^e "	30	"	30	51	32	
20 ^e "	12	"	12	36	31	
21 ^e "	8	"	8	25	28	
22 ^e "	13	"	13	32	26	
23 ^e "	15	"	15	34	29	
24 ^e "	11	"	11	33	27	
25 ^e "	3	"	3	22	30	
26 ^e "	7	"	7	33	28	
27 ^e "	8	"	8	33	32	
28 ^e "	4	"	4	27	32	
29 ^e "	3	"	3	24	37	
30 ^e "	4	"	4	25	34	
31 ^e , laatste vier dagen in October.	"	"	"	26	16	
Totaal . . .	1614	111	1725	2523	922	

ven (Resolutie van 28 Junij 1866). Het gieren der landerijen kon wel niet geheel worden tegengegaan, maar op dat punt werd toch de bijzondere aandacht der politie gevestigd en deze aangeschreven om te zorgen, dat het gieren alleen des avonds tegen zonsondergang plaats zoude hebben (Resolutie van 21 Junij 1866); dat de schuiten met gier niet dan op behoorlijken afstand van de huizen hunne ligplaats zouden innemen (Resolutien van 19 en 30 Julij 1866); en dat gestrengelijk de hand zou worden gehouden aan de bepalingen der verordening van 2 November 1865 op het ledigen van secreetputten en riolen (Resolutiën van 29 Mei en 28 Junij 1866). Voorts trachtten wij de zuiverheid der atmosfeer te bevorderen door zooveel mogelijk te voorkomen, dat de bodem door omgravingen, zooals voor het uithalen van oude gasbuizen zou worden omwoeld, en bespoedigden wij de uitvoering van een maatregel, waartoe reeds vroeger in het voorjaar door ons was besloten, om namelijk de vervalgaten der overdekte kanalen met eene betere afsluiting tot wering der opstijgende uitdampingen te doen voorzien.

Met stadswerkklieden aangevangen, gingen wij, ten einde dit nu des te eerder zoude zijn tot stand gebragt, er toe over, het veranderen dezer vervalgaten aantebesteden (Resolutie van 22—24 Mei), ten gevolge waarvan in den loop des zomers 785 dezer vervalgaten van behoorlijke afsluiting werden voorzien.

Opdat de reinheid en de zindelijkheid niet alleen tijdelijk, maar ook voor het vervolg zouden worden bevorderd, werd aan een der Inspecteurs van Politie meer bepaaldelijk opgedragen, om de buitenwijken te onderzoeken, en de aldaar aanwezige toestanden, die verbetering behoeften, op te geven, opdat deze zooveel mogelijk zoude kunnen worden tot stand gebragt.

Bijlage G.

ALGEMEEN OVERZIGT van de sterfte in de verschillende wijken der gemeente Utrecht, gedurende de Cholera-epidemie in 1866; maands-gewijze verdeeld.

WIJKEN.	Bevolking op den 1sten Januarij 1866.	Getal woningen op den 1sten Januarij 1866.	APRIL.						MEI.						JUNIJ.						JULIJ.														
			Cholera.	Vermoedelijk Cholera.	Totaal Cholera.	Algemeene sterfte.			Cholera.	Vermoedelijk Cholera.	Totaal Cholera.	Algemeene sterfte.			Cholera.	Vermoedelijk Cholera.	Totaal Cholera.	Algemeene sterfte.			Cholera.	Vermoedelijk Cholera.	Totaal Cholera.	Algemeene sterfte.											
						M.	V.	Totaal.				M.	V.	Totaal.				M.	V.	Totaal.				M.	V.	Totaal.									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27									
A.	6804	1028	"	"	"	3	9	12	"	"	"	4	8	12	68	3	71	45	52	97	96	"	96	55	52	107									
B.	7216	1145	"	"	"	7	6	13	"	"	"	5	7	12	95	3	100	59	54	113	89	1	90	49	54	103									
C.	7820	1283	"	"	"	8	12	20	4	"	4	11	14	25	197	23	220	120	119	239	88	1	89	53	58	111									
D.	3639	542	"	"	"	4	2	6	3	"	3	6	4	10	28	2	30	20	15	35	25	2	27	13	18	31									
E.	4054	532	"	"	"	2	8	10	1	"	1	5	4	9	38	"	38	12	36	48	40	"	40	18	32	50									
F.	2821	439	"	"	"	"	3	3	"	"	"	6	1	7	11	1	12	5	11	16	14	"	14	7	7	14									
G.	4333	564	1	"	1	6	6	12	1	"	1	3	7	10	24	1	25	16	21	37	26	1	27	16	20	36									
H.	5628	708	"	"	"	4	6	10	3	"	3	4	3	7	45	9	54	39	29	68	45	3	48	22	33	55									
I.	4234	958	"	"	"	5	3	8	"	"	"	3	6	9	46	5	51	25	35	60	76	1	77	47	43	90									
K.	2777	591	"	"	"	1	1	2	4	"	4	5	8	13	57	4	61	31	33	64	51	1	52	33	26	59									
L.	3832	899	"	"	"	4	5	9	"	"	"	1	6	7	66	15	81	49	48	97	63	1	64	34	37	71									
M.	5837	1148	"	"	"	8	6	14	7	"	7	9	10	19	117	30	147	79	83	162	40	1	41	30	32	62									
Geslacht .			M.	V.	M.	V.	M.	V.		M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.	M.	V.		M.	V.	M.	V.	M.	V.							
			"	1	"	"	"	1	52	67		9	14	"	"	9	14	62	78	388	409	49	49	482	468	500	536	308	350	6	6	309	356	377	412
Totalen. .	58995	9837	1	"	1			119	23	"	23			140	792	98	890			1036	653	12	665										789		
Algemeene Totalen. .		Cholera. . Algemeene Sterfte . .	1					119	23				140			890				1036			665			789									

Eindelijk mogen wij hier ter plaatse nog herinneren, dat op onze voordragt in de vergadering van den Raad dezer Gemeente, gehouden op den 11^{den} Mei, besloten is om de kermis alhier niet te doen plaats hebben, uit overweging, dat de toevloed van personen uit allerlei plaatsen en de met de kermis niet zelden gepaard gaande uitspattingen, de epidemie ligtelijk konden overbrengen of bevorderen.

3°. Wij gaan er nu ten derde toe over, maatregelen te bespreken die, in welk nauw verband ook met de zoo even vermelde staande, toch eenigzins een ander karakter dragen, en meer bepaald bij het reeds heerschen eener epidemie te pas komen.

De schadelijke invloeden, die de uitbreiding der cholera-epidemie bevorderen, schijnen zich het spoedigst te ontwikkelen in die woningen, waar reeds een ziektegeval heeft plaats gehad, of waar, door de bekrompenheid der woning, toevoer van versche lucht wordt afgesneden of moeilijk gemaakt. Daarom werd het van belang geacht de lucht in zulke woningen zooveel mogelijk te zuiveren, en door smetstof delgende middelen de aanleiding tot verdere uitbreiding der ziekte weg te nemen.

Twee stoffen kwamen hiervoor in aanmerking, nl. de chloorkalk en het ijzervitriool. Het was vooral de eerste stof, waaraan wij meenden de voorkeur te moeten geven, die wij lieten aanwenden tot het reinigen en disinfecteren, niet alleen van de woningen, waar cholera-gevallen hadden plaats gehad, maar ook van de openbare urinoirs en vervalgaten.

Dit alles geschiedde onder leiding van eene daartoe door ons in den aanvang van Mei in het werk gesteld persoon. Deze J. M. Fock geheeten, meldde zich, volgens de hem gegeven instructie, dagelijks aan bij den

ALGEMEEN OVERZICHT van de sterfte in de verschillende wijken der gemeente

Utrecht, gedurende de Cholera-epidemie in 1866; maands-gewijze verdeeld.

WIJKEN.	Bevolking op den 1sten Januarij 1866.	Getal woningen op den 1sten Januarij 1866.	AUGUSTUS.						SEPTEMBER.						OCTOBER.						ALGEMEENE TOTALEN.						Aanmerkingen.									
			Cholera.	Vermoedelijk Cholera.	Totaal Cholera.	Algemeene sterfte.			Cholera.	Vermoedelijk Cholera.	Totaal Cholera.	Algemeene sterfte.			Cholera.	Vermoedelijk Cholera.	Totaal Cholera.	Algemeene sterfte.			Cholera.	Vermoedelijk Cholera.	Totaal Cholera.	Algemeene sterfte.												
						M.	V.	Totaal.				M.	V.	Totaal.				M.	V.	Totaal.				M.	V.	Totaal.										
1	2	3	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52									
A.	6504	1028	5	"	5	3	3	6	3	"	3	6	5	11	"	"	"	4	7	11	172	3	175	120	136	256	NB. de levenloos aangegevenen zijn onder deze getallen niet begrepen. Wanneer personen in het Cholera-hospitaal, in het Ziekenhuis, of in het Militair hospitaal zijn overleden, en zij in deze gemeente woonachtig waren, zijn zij in de wijk gebragt alwaar zij hunne woonplaats hadden, vermits zij geacht kunnen worden in hunne woningen door de ziekte, waaraan zij zijn overleden, te zijn aangesmet. Alleen maken hierop eene uitzondering de cholera-gevallen die zich in het Ziekenhuis hebben voorgedaan, als zijnde de lijdens aldaar door die ziekte aangesmet.									
B.	7216	1145	17	"	17	16	13	29	6	"	6	8	9	17	5	"	5	15	7	22	212	6	218	159	150	309										
C.	7820	1283	4	"	4	5	9	14	4	"	4	9	4	13	3	"	3	5	15	20	300	24	324	211	231	442										
D.	3639	542	7	"	7	5	5	10	1	"	1	3	3	6	2	"	2	4	5	9	66	4	70	55	52	107										
E.	4054	532	11	"	11	7	11	18	2	"	2	4	6	10	1	"	1	3	3	6	93	"	93	51	100	151										
F.	2821	439	3	"	3	4	4	8	2	"	2	3	4	7	"	"	"	4	4	8	30	1	31	25	34	59										
G.	4333	564	2	"	2	3	4	7	2	"	2	5	3	8	"	"	"	3	6	9	56	2	58	52	67	119										
H.	5628	708	2	1	3	7	6	13	"	"	"	6	2	8	1	"	1	4	9	13	96	13	109	86	88	174										
I.	4234	958	18	"	18	15	10	25	12	"	12	11	9	20	1	"	1	8	"	8	153	6	159	114	106	220										
K.	2777	591	9	"	9	6	12	18	4	"	4	2	4	6	5	"	5	3	8	11	130	5	135	81	92	173										
L.	3832	899	5	"	5	5	9	14	"	"	"	5	6	11	1	"	1	3	12	15	135	16	151	101	123	224										
M.	5837	1148	5	"	5	9	8	17	2	"	2	5	5	10	"	"	"	3	2	5	171	31	202	143	146	289										
Geslacht .			M.	V.	M.	V.	M.	V.		M.	V.	M.	V.	M.	V.		M.	V.	M.	V.		M.	V.	M.	V.	M.		V.								
			42	46	1	"	43	46	85	94		20	18	"	"	20	18	67	60		10	9	"	"	10	9	55	78	767	817	56	55	823	902	1198	1325
Totalen. .	58995	9837	88	1	89			179	38	"	38			127			19	"	19		133	1664	111	1725			2523									
Algemeene Totalen. .		Cholera. . Algemeene Sterfte . .	89			179			38			127			19			133			1725			2523												

heer adjunct-inspecteur voor het geneeskundige staats-toezigt, en had zich ook meermalen daags te vervoegen aan het bureau van den burgerlijken stand ten einde te vernemen, welke woningen en plaatsen moesten worden gedesinfecteerd, terwijl de daarvoor benoedigde ingrediënten hem aan het stadstimmerhuis werden ter hand gesteld. Een naarmate der behoefte afwisselend aantal werklieden werd hem bij deze werkzaamheden toegevoegd. Tijdens de epidemie op het hevigst woedde, klom het cijfer dezer personen tot 18, die later achtereenvolgens wederom werden ontslagen; de laatste op 24 November 1866.

Behalve de disinfectie, die door hen dagelijks werd bewerkstelligd overal waar zich cholera-gevallen voordeden, vond nog eene algemeene disinfectie op groote schaal plaats in groote gedeelten der wijken K en I, bij welke gelegenheid alsdan alle daar aanwezige privaten, riolen, mestvaalten, enz. behoorlijk werden gedesinfecteerd. (Resolutiën van 21 Junij en 12 Julij 1866.)

Later, toen de epidemie reeds eenigsints afnemende was, meenden wij ook proeven te moeten nemen met het branden van teer, ofschoon de geneeskundige leden der Gezondheids-Commissie, die wij herhaaldelijk daarover hebben geraadpleegd, ons het nemen van dien maatregel ontraadden. Voor dit teer branden werden dezelfde personen aangewezen, die met de disinfectie belast waren, en zulks op eene bezoldiging van 10 centen per uur. (Resolutie van 19 Julij 1866.)

Daar intusschen niet overal door hun toedoen alles kon worden gedesinfecteerd, werden daarenboven bij de wijkmeesters genoegzame hoeveelheden chloorkalk en ijzervitriool beschikbaar gesteld, ten einde zij daarvan aan minvermogenden, die zulks verlangden,

zouden kunnen ter hand stellen. (Resolutie van 3 Mei 1866).

Verder werd den wijkmeesters nog opgedragen om, voor zooveel hunne respectieve wijken aanging, de eigenaars van logementen, slaapsteden, fabrieken, scholen en werkhuizen uit te noodigen om de zich daarin bevindende privaten en urinoirs dagelijks te disinfecteren, (Resolutie van 29 Mei 1866); terwijl wij in alle stedelijke gebouwen, met name ook in de schoollokalen, voor eene behoorlijke disinfectie daarvan lieten zorg dragen.

Ook werden de noodige voorzorgen genomen om de verspreiding der epidemie door middel der binnenlandsche scheepvaart te keer te gaan, dewijl het gebleken was, dat die gemakkelijk op deze wijze plaats vond, en werd daartoe een naauwlettend toezigt op aankomende en doorvarende schepen gehouden. De binnenliggende schepen werden van versch water voorzien, en bij de cholera-gevallen, die zich daar voordeden, werd het schip, waarop een geval had plaats gehad, terstond geheel gezuiverd, gedisinfecteerd, en uit de bewoonde kom der Gemeente verwijderd. Daarenboven werden de ondernemers van stoombootdiensten uitgenoodigd om te zorgen, dat de privaten op hunne vaartuigen meer dan gewoonlijk werden gereinigd, en met eene disinfecterende oplossing doorgespoeld. (Resolutiën van 19 en 28 Junij 1866.)

In het begin der epidemie was aan de onder opzigt van Fock staande werklieden ook opgedragen het weghalen en verbranden van het besmette bedstroom uit de huizen der cholera-lijders; toen de epidemie echter grootere uitbreiding verkreeg, werd ook hiervoor een afzonderlijke dienst georganiseerd en geschiedde dit door toedoen van een goed gesloten wagen, die

met paard en geleider door een stalhouder a *f* 5 per dag daarvoor was beschikbaar gesteld. Op die wijze werden alsnu die goederen naar den vilkuil gebragt en aldaar verder vernietigd (Resolutie van 30 Junij 1866). Niet altijd evenwel kon eene besmette woning genoegzaam worden gedisinfecteerd zonder dat de bewoners tijdelijk er uit werden verwijderd, en het was daarom dat wij er op bedacht waren om localen in gereedheid te hebben, waar deze in zulke gevallen een onderkomen zouden kunnen vinden. Het gebouw „Manenburg” werd geacht gedeeltelijk aan dit oogmerk te voldoen, en nadat nog eene houten loods, voor vier gezinnen geschikt, daartoe aan den Leydschen weg was opgeslagen, werden heeren Geneeskundigen uitgenoodigd aan den heer adjunct-inspecteur voor het geneeskundig staatstoezigt in Gelderland en Utrecht te willen kennis geven van die gevallen, waarin zij het wenschelijk vonden, dat een huisgezin daarin tijdelijk zou worden opgenomen. (Resolutiën van 5, 28 en 29 Julij 1866.)

Van Manenburg werd echter slechts enkele keeren en van de houten loods in het geheel geen gebruik gemaakt, dewijl de belanghebbenden weigerden die tijdelijke woonplaatsen te betrekken.

Het is echter dikwijls niet alleen van belang de levenden tijdelijk uit eene besmette atmosfeer te kunnen verwijderen, maar de ondervinding heeft ook geleerd dat het hoogst wenschelijk is, de lijken der overledenen niet langer in de woningen te doen verblijven dan volstrekt noodig is.

Wij besloten daarom op de Gemeente-begraafplaats een hulploods te doen opslaan tot het opnemen vóór de begrafenis van lijken, die niet zonder nadeel voor de huisgenooten tot de begrafenis in de woningen zouden kunnen verblijven. (Resolutie van 1 Mei 1866).

De besturen der Roomsche Katholieke en Israëlitische begraafplaatsen werden eveneens door ons uitgenoodigd voor eene dergelijke localiteit te willen zorg dragen bij missive van den 24—26 April 1866, waaraan welwillend is voldaan. Op de Gemeente-begraafplaats werd echter slechts voor 13 lijken, en dat nog wel grootendeels voor lijken uit het cholera-hospitaal, van die gelegenheid gebruik gemaakt, want het verlangen om bij het begraven niet van de van oudsher gevolgde gewoonten af te wijken deed de eischen der hygiëne te dien opzichte uit het oog verliezen.

Wij trachtten ook, door het geven van de daartoe noodige bevelen aan de stads groefbidders (Publicatie van 29 Junij 1866) de ingezetenen te bewegen de lijken zoo spoedig mogelijk te doen begraven en daarbij den kortsten weg naar het kerkhof te volgen, — lieten de huurkoetsiers, door middel der politie, aanschrijven voor het begraven van kinderlijken afzonderlijke vigilantes te gebruiken, en die telkens weder, wanneer zij bij eene begrafenis gebruikt waren, behoorlijk te reinigen (Resolutie van 25 Junij 1866); en gaven aan den Directeur der Gemeente-begraafplaats de noodige instructien, opdat bij het begraven de meest mogelijke voorzorgmaatregelen zouden worden in acht genomen en op iedere kist eene behoorlijke hoeveelheid chloorkalk zou worden gestrooid. (Resolutie van 21 Junij 1866). Wij noodigden ook de besturen der beide andere begraafplaatsen uit insgelijks dergelijke voorzorgmaatregelen te willen nemen, waaraan door deze bereidwillig werd gevolg gegeven.

Wij meenen hier ter plaatse een woord van lof en dank te moeten brengen aan den heer A. Deerns, den Opzichter der Gemeente-begraafplaats, die zijne zware en veelal treurige betrekking met bijzonderen ijver en

naauwgezetheid heeft waargenomen; ook de twee vaste knechts op de begraafplaats stonden den opzigter getrouw ter zijde en kweten zich allezints voldoende van de moeilijke pligten, die op hen rustten.

Trachtten wij aldus voor zooveel in ons vermogen was de uithreiding der ziekte te keer te gaan, ook voor die behoeftige lijdens, welke door de ziekte waren aangetast en die niet verlangden naar het cholera-hospitaal te worden overgebracht, moest worden zorg gedragen, opdat het hun niet aan geneeskundige hulp zou ontbreken.

Immers zoowel gedurende de epidemie van 1832 als van 1848. en 1849 was genoegzaam gebleken, dat de wijze, waarop in de geneeskundige dienst alhier wordt voorzien, voor heeren Doktoren de onmogelijkheid met zich brengt om, bij buitengewoon veel ziektegevallen, overal behoorlijk en tijdig hulp aan te brengen.

Wij achten het overbodig dit hier nader uiteen te zetten; genoeg zij het te vermelden dat, om aan die dringende behoefte aan geneeskundige hulp te gemoet te komen, in 1832 een bureau van consultatie werd gevormd, waarin iederen nacht eenige doktoren bij afwisseling zitting namen, terwijl men in 1848 de geheele stad in wijken had verdeeld, en aan iederen geneesheer eene bepaalde wijk had toegewezen, waarin deze alle zieken behandelde, onverschillig tot welk armbestuur zij behoorden.

Zoodra zich nu meerdere gevallen van cholera begonnen voor te doen, waren wij er op bedacht eene dienstregeling van denzelfden aard tot stand te brengen als in 1848 was aangenomen. Daar deze niet dan met de goedkeuring van belanghebbenden kon worden geregeld, maakten wij de verschillende arbesturen reeds bij schrijven van 15—17 Mei 1866 met ons voorne-

men bekend, en toen zij daarmee allen genoeg namen riepen wij de hier aanwezige doctoren en heelemeesters, diegene uitgezonderd, welke aan bepaalde inrigtingen verbonden waren, op dingsdag den 19^{den} Junij 1866 ten Stadhuize op, om deze zaak tot stand te brengen.

De meesten gaven aan onze uitnoodiging gehoor, en aldus werd op die bijeenkomst althans in hoofdzaak de buitengewone regeling van de geneeskundige dienst zooals die den 22sten Junij in werking is gekomen, vastgesteld.

Het vormen van een bureau van consultatie voor de nachtdienst, even als in 1832, werd ons, door onze geneeskundige adviseurs bepaald ontraden.

Later vonden echter in die regeling nog eenige wijzigingen plaats, dewijl het bij de groote uitbreiding der epidemie noodzakelijk bleek te zijn nog in eenige wijken meerdere geneeskundige hulp te kunnen verleenen, terwijl ook sommige doktoren verhinderd werden hunne werkzaamheden tot het eind toe op zich te nemen.

Daar vele medicinae candidati en doctorandi reeds bij het begin der epidemie hunne diensten hadden aangeboden, was het ons aangenaam in deze gevallen van hun aanbod te kunnen gebruik maken.

Zoowel de dienstregeling als de later daarin gekomen wijzigingen kan men op den staat, hierachter als bijlage D gevoegd, nader aangegeven vinden.

Toen in Augustus de cholera-epidemie weder genoegzaam als geweken kon worden beschouwd, had den 11^{den} Augustus op onze uitnoodiging eene bijeenkomst van heeren genees- en heekundigen plaats, waarin besloten werd die buitengewone regeling, met ingang van donderdag 16 Augustus, buiten werking te stellen, en de gewone geneeskundige armenverpleging weder in het leven te doen treden.

Hoe onmogelijk het ook voor ons zij genoegzaam de opofferingen te erkennen, die heeren genees- en heekundigen zich tijdens het heerschen der epidemie hebben getroost, wij meenden niet te mogen nalaten hun onze warme erkentelijkheid te betuigen voor de uitstekende wijze, waarop zij zich bij het bestrijden der algemeene ramp verdienstelijk hadden gemaakt. Het voorstel door ons aan den Raad gedaan om die dankbetuiging vergezeld te doen gaan van eenige vereering in geld, heeft den 25. October in eene zitting met gesloten deuren de goedkeuring van den Gemeenteraad verworven, terwijl tevens als beginsel werd aangenomen de buitengewone onkosten voor rijtuighuur te vergoeden, die heeren genees- en heekundigen hadden moeten doen, tot het bezoeken der minvermogende zieken, wier verpleging zij, in buitenwijken of buiten de wijk hunner woonplaats, bij de gemaakte regeling hadden op zich genomen.

Volgens den hierachter gevoegden staat werd ten gevolge van dit Raadsbesluit de som van *f* 2720.95 aan de genees- en heekundigen voor die verschillende doeleinden uitbetaald.

Was op bovenvermelde wijze de geneeskundige dienst ten gerieve van de behoeftige choleralijders geregeld, het verstrekken der voorgeschrevene geneesmiddelen moest natuurlijk komen ten laste der armbesturen, waartoe de zieken behoorden. Ten einde echter ook hierdoor geen dikwijls voor den lijder zeer kostbaren tijd zou verloren gaan, bepaalden wij, dat het eerste recept, en ingeval van spoed ook het tweede, hetwelk door een geneeskundige voor een choleralijder was afgegeven, bij den meest nabijzijnden apotheker ten laste van stadskas zou kunnen worden gereed gemaakt (Resolutiën van 7 en 21 Junij 1866).

Behalve het voordeel, dat regtstreeks voor de choleralijders uit dien maatregel voortvloeide, werden de armbesturen daardoor van niet onaanzienlijke kosten ontlast, blijkens den hierachter gevoegden staat van uitgaven ter zake der cholera tot een gezamenlijk bedrag van f 1170.69.

Nog op eene andere wijze werd voor hen die dit verlangden de gelegenheid opengesteld om kosteloos geneeskundige hulp te verkrijgen.

De geneesheeren namelijk der kliniek tot herkenning en genezing van huidziekten, keelziekten, kinderziekten, oor- en tandziekten, onder directie van Dr. H. Snellen deelden ons mede, dat zij voornemens waren aan deze kliniek tijdelijk eene meer uitgebreide strekking te geven voor alle ziekten, waarmede de patiënten uitgaande bleven, vooral voor choleries en diarrheën, zoo dikwijls de voorloopers van cholera, maar gaven tevens daarbij hun verlangen te kennen, dat de door hen voorgeschrevene geneesmiddelen kosteloos voor rekening der stad zouden worden gereed gemaakt.

Ten einde hieraan te kunnen voldoen, verzochten wij van heeren Regenten van het stads ziekenhuis, dat de op die kliniek voorgeschrevene geneesmiddelen aan de apotheek van die inrigting voor stads rekening zouden mogen worden toebereid. Heeren Regenten stemden hierin toe, op voorwaarde echter, dat de stad tevens op zich zoude nemen de kosten van een assistent, die den apotheker bij zijne veelvuldige en door dezen maatregel nog vermeerderde werkzaamheden zoude bijstaan; toen wij meenden ook dit te moeten inwilligen, werden dus op die wijze de menschlievende pogingen dier heeren ondersteund. (Resolutiën van 5, 10 en 24 Julij 1866). De intrekking van dezen maatregel, welke zooals uit bijlage E. blijkt eene uit-

gave van f 405.05 heeft veroorzaakt, had plaats met ingang van 26 Augustus 1866 (Resolutie van 21 Augustus).

Boven en behalve de geneeskundige hulp echter schenen de buitengewone omstandigheden ook dringend het nemen van buitengewone maatregelen aan te bevelen om in de vele behoeften der noodlijdende klassen te voorzien.

Reeds hadden wij bij missive van 15/17 Mei de aandacht der verschillende armbesturen gevestigd op de wenschelijkheid om de leden hunner gemeente hygienisch voor te lichten en stoffelijk te ondersteunen, toen wij in den beginne van Junij eenige ingezetenen dezer gemeente uitnoodigden deel te nemen aan eene commissie, die zich onledig zoude houden met het inzamelen van liefdegiften en die in een der stedelijke lokalen zitting zou houden tot het uitreiken van verschillende door haar, voor de toegezonden giften ingekochte voorwerpen voor voeding, kleeding of ligging, die zij zouden afgeven op bons van wijkmeesters, doctoren, enz.

De heeren Mr. W. R. Boer, Dr. N. P. Visscher, J. C. de Graaf, Mr. P. C. Walland, Mr. W. J. M. Bosch, Jhr. A. L. E. Ram, en S. P. C. Koene, die deze onze uitnoodiging hadden aangenomen, constitueerden zich den 12^{den} Junij tot commissie, kozen den heer Boer tot voorzitter en den heer Walland tot secretaris, maar gaven ons reeds den 13^{den} Junij te kennen dat, aangezien inmiddels reeds eenige andere ingezetenen, op uitnoodiging van den heer adjunct-inspecteur van het Geneeskundig staatstoezigt voor Gelderland en Utrecht, zich tot eene cholera-commissie hadden vereenigd, en zij het om verschillende redenen wenschelijk achtten dat er slechts eene cholera-commissie zoude bestaan, daarom meenden zich liever terug te moeten trekken.

Ten einde de eenheid van handelen in deze zaak niet te verbreken, meenden wij in het verlangen der door ons benoemde commissie te moeten berusten.

Aan de commissie, die zich uit de burgerij had gevormd, werd het huis, wijk D n°. 28, naast het stadhuis tijdelijk afgestaan tot het houden harer vergaderingen en het bergen van de door haar aangekochte en ter uitreiking bestemde goederen.

Dan, alle aangewende pogingen hebben niet kunnen en mogen verhinderen dat een zeer groot getal offers door de ziekte werd weggerukt.

Een overzicht van den loop der epidemie, eenige statistieke opgaven daaromtrent, schijnen aan het einde van dit verslag hunne plaats te kunnen vinden.

Uit de bijgevoegde tabellen (bijlagen F en G) dan blijkt, dat den 29^{en} April het 1^e cholera geval plaats had, en dat de epidemie, na in Mei aanvankelijk weinig vorderingen te hebben gemaakt, spoedig daarop in Junij hare grootste uitbreiding verkreeg, en toen langzamerhand aan het afnemen bleef, totdat op 26 October het laatste geval zich heeft voorgedaan.

Even als vroeger waren het ook thans weder de vier buitenwijken, die het meest werden geteisterd; zij verloren (wij nemen de totaal-cijfers der aan de cholera overledenen) 3.80 pct. hunner bevolking, hetgeen in de binnenwijken slechts met 2.54 pct. het geval was. En deze verhouding wordt voor de buitenwijken nog ongunstiger, wanneer men bedenkt, dat in de ook door vroegere epidemiën zoo geteisterde wijk C (die tot de binnenwijken behoort) 4.10 pct. der bevolking werd weggerukt, zoodat, indien men deze ééne wijk buiten rekening laat, de verhouding der sterfte in de buiten- en binnenwijken zou zijn 3.80 pct. tot 2.10 pct.

De wijk F bleef het meest gespaard en verloor slechts ruim 1 pct. harer bevolking.

Onder de 1725 personen, ¹⁾ die aan de Cholera zijn overleden, bevinden zich 823 van het mannelijk geslacht en 902 van het vrouwelijk.

Dit verschil is echter niet noemenswaardig, daar onze Gemeente op 1 Januarij 1866 eene bevolking telde van 27,740 mannelijke en 31,255 vrouwelijke ingezetenen.

Op den staat eindelijk, hierachter als bijlage E. toegevoegd, kan men de door de epidemie noodzakelijk geworden uitgaven opgeteekend en nader aangeduid vinden, voor zoover die thans kunnen opgegeven worden.

Zij maken een gezamenlijk bedrag uit van f 25.738.46^s. ²⁾

Zoo hebben wij getracht een overzicht te geven van de maatregelen door ons ter zake der cholera genomen, en van de verwoestingen, door die ziekte aangerigt.

Wel waren wij daardoor genoodzaakt hoogst treurige toestanden in herinnering te brengen maar tevens kunnen wij wijzen, op menige edele poging door onze medeburgers aangewend tot verzachting van den gemeenen nood; en wij mogen dit verslag niet eindigen zonder een woord van hulde en dank te hebben toege-

¹⁾ Het laatste Rijks-verslag in de Staatscourant van 11 December geeft slechts 1600 cholera-gevallen voor deze gemeente op.

De oorzaak van dit verschil is hierin te zoeken, dat het Rijks-verslag alleen die gevallen opgeeft, die behoorlijk zijn geconstateerd, terwijl wij meenen, hierbij nog te moeten voegen het aantal personen, die wel hoogst vermoedelijk (zie bijlage G) aan cholera zijn overleden, doch waarvan dit niet wegens te snellen affloop of verzuimde opgave, behoorlijk is kunnen worden geconstateerd.

²⁾ Ofschoon dit verslag is opgemaakt in de maand December 1866, hebben wij gemeend hier het totaal der uitgaven te moeten opnemen tot op heden, (26 Februarij 1867) ten einde naauwkeuriger kennis te bevorderen.

bragt aan zooveel die naar de mate hunner krachten er naar streefden dit edele doel te bereiken.

Wij moeten hier vooral noemen de geneeskundige leden der gezondheids-commissie, den adjunct-inspecteur voor het geneeskundig staats-toezigt, de diaconessen en de zusters van liefde, de geneesheeren, de leden der cholera-commissie, de ambtenaren ter secretarie, de wijkmeesters, de ambtenaren bij de fabricage, ja alle gemeente-ambtenaren, en andere personen, die geroepen waren in meerdere of mindere mate mede te werken tot de uitvoering der als wenschelijk bevolen maatregelen.

Moge God, hetgeen wij vurig wenschen, ons Vaderland en de stad onzer inwoning bewaren voor eene herhaling der der ten vorigen jaren doorleefde tijden.

Maar, zoo Zijne wijsheid het anders heeft besloten, moge dan ook even als nu, de mildadige en menschlievende geest der Utrechtsche burgerij zich op niet minder krachtige wijze openbaren.

Utrecht, den 27sten December 1866.

De Burgemeester,
KIEN.

De Secretaris,
H. G. RÖMER.

BILLAGÉ A.

VERSLAG

BETREFFENDE HET

CHOLERA-HOSPITAAL TE UTRECHT,

GEDURENDE DE

Epidemie in den Zomer van het Jaar 1866.

Toen in den zomer en het najaar van 1865 de cholera zich over een groot gedeelte van Frankrijk epidemisch uitbreidde, en vooral in verscheidene groote steden, met name ook in de hoofdstad van genoemd rijk, groote verwoestingen aanrigtte, was het te voorzien, dat ook Nederland niet zou verschoond blijven. Het was daarom, dat reeds tegen het einde des jaars door het Stedelijk Bestuur van Utrecht, eenige voorloopige maatregelen werden genomen, ten einde te verhoeden, dat deze stad welligt onvoorbereid door de gevreesde ziekte kon worden overvallen.

Tot die maatregelen behoorde ook de tijdige inrigting van een hospitaal tot opneming en verpleging van behoeftige lijdens. Als zoodanig werd aangewezen het gebouw aan het Bagijnhof, dat sedert 1848 in verschillende epidemieën als cholera-hospitaal bruikbaar was gebleken, maar na de laatste epidemie, in 1859, wederom eene geheel andere bestemming had gekregen.

Na in November te zijn ontruimd, onderging het gebouw, onder anderen ook door het gedeeltelijk optrekken van den achtergevel (waardoor de veel te lage boven-achter-kamers meerdere hoogte en ruimere toegang voor licht en lucht verkregen), eenige niet onbelangrijke verbeteringen, die aan de meeste vertrekken een beter en netter aanzien verschafften; de verlichting met gas droeg hiertoe mede veel bij.

Door HH. Burgemeester en Wethouders daartoe uitgenoodigd, belastte de Heer C. G. Cramer zich met de zorg voor al hetgeen tot de inwendige dienst van het hospitaal behoort, als ook met het verrigten van heelkundige diensten en met het gereedmaken der recepten. De apotheek werd in orde gebragt en voorzien door den Heer C. M. van Dijk, onder wiens toezigt zij werd geplaatst. — De geneeskundige behandeling der lijdens werd aan den Heer C. Lens, med. et art. obst. doctor, opgedragen. Het oppertoezicht over het hospitaal werd toevertrouwd aan Dr. M. Imans, als Geneesheer-Directeur van het Ziekenhuis, en zulks in verband met eene overeenkomst door Burgemeester en Wethouders getroffen met Heeren Regenten der vereenigde Gods- en Gasthuizen, krachtens welke het benoodigde linnen- en beddengoed, alsmede de spijzen voor de verpleegden, uit het Ziekenhuis zouden verstrekt worden. Even als bij vorige epidemieën, verklaarden de Protestantsche Diaconessen en de R. C. Liefdadige Zusters van de Orde van den H. Vincentius van Paulo, daartoe uitgenoodigd, zich onmiddellijk bereid, de moeilijke taak der zieken-verzorging in het hospitaal op zich te nemen.

Nadat reeds een 30- à 40-tal choleragevallen in de stad waren voorgekomen, werd op den 24sten Mei de eerste zieke in het hospitaal gebragt. Het was een

30-jarige Duitscher, fabriekarbeider uit Wijk M, bij wien de cholera-aanval, na voorafgegane duizelingen, plotseling was ingetreden; de man stierf twee dagen later. Eerst den 2^{den} Junij werden wederom twee lijdens opgenomen: eene zwangere vrouw van 37 jaren, met haar 5-jarig zoontje. Het kind overleed daags daarna, de vrouw herstelde. Aanvankelijk nam het getal lijdens slechts langzaam toe; na den 10^{den} Junij echter met snelheid, tot in het begin van Julij. Van toen af begon het cijfer der dagelijks opgenomenen allengs te vermindern, tot omstreeks het midden van Augustus, na welk tijdstip tot op den 9^{den} October wekelijks nog slechts nog enkele lijdens werden ingebracht, gelijk uit de hier volgende tabel blijkt:

Van den 24sten Mei tot en met den 2^{den} Junij werden opgenomen :

		3 lijdens, van welke		2 zijn overl. en		1 herst.	
van 3	tot 9 Junij	16	"	"	12	"	4
" 10	" 16 "	49	"	"	33	"	16
" 17	" 23 "	57	"	"	32	"	25
" 24	" 30 "	56	"	"	36	"	20
" 1	" 7 Julij	39	"	"	19	"	20
" 8	" 14 "	29	"	"	20	"	9
" 15	" 21 "	34	"	"	23	"	11
" 22	" 28 "	20	"	"	13	"	7
" 29 Julij	" 4 Aug.	9	"	"	7	"	2
" 5	" 11 "	10	"	"	4	"	6
" 12	" 18 "	1	"	"	1	"	—
" 19	" 25 "	1	"	"	1	"	—
" 26 Aug.	" 1 Sept.	3	"	"	2	"	1
" 2	" 8 "	2	"	"	2	"	—
" 9	" 22 "	—	"	"	—	"	—
" 23	" 29 "	3	"	"	2	"	1
" 30 Sept.	" 6 Oktob.	2	"	"	2	"	—
	en 9 "	1	"	"	1	"	—

Het geheele getal cholera-lijders bedroeg alzoo 335, van welke 212 overleden en 123 hersteld zijn. Onder deze laatsten is echter ook begrepen een meisje, dat, den 12^{den} dag, nadat het werd opgenomen, op uitdrukkelijke begeerte der ouders, naar hunne woning moest worden teruggebracht, waar het kind spoedig aan pneumonische infiltratie van beide longen overleed.

Deze sterfte-verhouding (iets meer dan 63%) moet als eene betrekkelijk gunstige beschouwd worden, te meer omdat de lijders, die naar het hospitaal gebracht worden, in den regel door armoede, of ook door ouderdom verzwakt, met weinige uitzonderingen, in hevigen graad door de ziekte aangetast zijn. Volgens de ons bekende opgaven, was de sterfte-verhouding voor de overige lijders in deze stad 67% en die voor het geheele land bijna 62%. Wij laten hier volgen: een

STAAT aanwijzende het getal opgenomen, overleden en herstelde
lijders van beide geslachten, met opgaaf van hunnen leeftijd.

LEEFTIJD.	Mannen.			Vrouwen.			Totaal.			% Verhouding der	
	Opge- nomen.	Over- leden.	Her- steld.	Opge- nomen.	Over- leden.	Her- steld.	Opge- nomen.	Over- leden.	Her- steld.	Over- ledenen.	Herstel- den.
Beneden 1 jaar.	2	1	1	2	1	1	4	2	2	0.50	0.50
van 1—4 "	5	4	1	7	3	4	12	7	5	0.58	0.42
" 5—9 "	10	4	6	14	8	6	24	12	12	0.50	0.50
" 10—14 "	14	5	9	7	2	5	21	7	14	0.33	0.66
" 15—19 "	10	4	6	7	5	2	17	9	8	0.53	0.47
" 20—24 "	20	12	8	12	1	11	32	13	19	0.40	0.60
" 25—29 "	9	5	4	16	13	3	25	18	7	0.72	0.28
" 30—39 "	21	17	4	28	18	10	49	35	14	0.71	0.29
" 40—49 "	25	15	10	22	18	4	47	33	14	0.70	0.30
" 50—59 "	15	12	3	23	11	12	38	23	15	0.60	0.40
" 60—69 "	19	16	3	25	18	7	44	34	10	0.76	0.24
" 70—89 "	12	9	3	10	10	"	22	19	3	0.86	0.14
Totaal. . .	162	104	58	173	108	65	335	212	123	0.63	0.37

Deze cijfers zijn te klein, om er bepaalde uitkomsten uit af te leiden; alleen kan gezegd worden, dat de leeftijd tusschen het 10de en 25ste jaar ook nu weder bleek, de meeste kansen op behoud op te leveren; van 70 lijders, namelijk, herstelden 41, dat is bijna 58%. Voor kinderen beneden het 10de jaar mag de uit-

komst veel gunstiger heeten dan gewoonlijk voor dien leeftijd wordt verkregen, daar er van de 40 lijders 19, dit is 47% herstelden. Bepaald ongunstig was de verhouding voor mannen en vrouwen tusschen de 25 en 50 jaren, aangezien slechts 35, dat is 29%, van de 21 herstelden, terwijl daarentegen van de lijders tusschen de 50 en 60 jaren 40% hersteld zijn. Na het 60ste jaar was, even als altijd, de verhouding allerongunstigst, namelijk, 80% overledenen, tegenover slechts 20% herstelden.

Behalve de cholera-zieken, werden, in de maanden Junij en Julij, in het hospitaal gebragt 24 personen, die aan andere ziekten leden; meerendeels aan maagen darm-aandoeningen, die waarschijnlijk als voorboden van cholera-asiatica waren beschouwd. Met enkele uitzonderingen, waren 't weinig belangrijke ziektegevallen, zoodat de lijders, na een kort verblijf in het hospitaal, konden worden ontslagen; enkelen werden naar het ziekenhuis overgebragt. Eene vrouw leed aan eene beklemdre breuk, die zich echter zonder moeite liet reponeren; met een geschikten breukband voorzien, vertrok de vrouw den volgenden dag.

Bij verreweg de meeste cholera-lijders had, toen zij in het hospitaal gebragt werden, het ziekteproces, reeds zijn volle hoogte bereikt. Een was reeds overleden tijdens het vervoer naar het hospitaal; 69 kwamen er in geheel hopeloozen toestand aan: 33 dezer, namelijk, hadden cholera-paralytica, 36 alvus cruenta, hetgeen als een constant doodelijk verschijnsel moet aangemerkt worden; 195 verkeerden in het zoogenoemd stadium algidium, terwijl 52 den eretischen vorm der ziekte vertoonden. Bij 19 was reeds het stadium reactionis ingetreden, twee van welke met zoogenaamd typhoïde (beter: uraemische) verschijnselen werden in-

gebragt. Negen vrouwen, van 24 tot 38 jaren, waren 4 à 8 maanden zwanger; 6 van welke overleden. Van de 3 herstelden, kreeg eene abortus, terwijl bij twee de vrucht behouden en in leven bleef. In den regel was het verloop der ziekte snel: 51 stierven nog denzelfden dag, waarop zij werden ingebragt, 93 daags na hunne opneming, 59 tusschen den 2^{den} en 8sten dag. Slechts negen stierven na den achtsten dag hunner ziekte, namelijk: 2 na negen, 1 na tien, 2 na elf, 1 na twaalf, 1 na zestien en 2 na negentien dagen. Meer dan de helft der herstelden (68) kon reeds vóór of op den 8sten dag na de opneming worden ontslagen; 39 bleven tot den 15^{den} dag in behandeling, 12 tot op den 22sten dag; slechts 4 konden eerst tusschen den 25sten en 44sten dag na hunne opneming hersteld vertrekken.

Het getal verpleegdagen voor alle cholera-lijdens te samen bedroeg 1602, of gemiddeld 4.7 dagen per hoofd. Hiervan kwamen voor de overledenen 425, gemiddeld 2 dagen; voor de herstelden 1177, gemiddeld 9.5 dagen per hoofd.

Het mag onnoodig geacht worden, hier een overzicht te geven van het verloop der ziekte, zoo als het door ons werd waargenomen. In 't algemeen was het in snelheid en hevigheid volkomen gelijk aan dat in vorige epidemieën. Alleen meenen wij, wat de verschijnselen der ziekte aangaat, te moeten vermelden, dat in het reactie-tijdperk het zoogenoemde cholera-exantheem zich menigvuldiger vertoonde dan vroeger; wij zagen het bij 14 onzer patienten zeer duidelijk ontwikkeld; bij eene vertoonde het zich drie malen kort na elkander.

Daarentegen kwam cholera-typhoïd (of uraemie) veel zeldzamer voor. Evenzoo was, terwijl bij alle lijdens heeschheid in meerdere of mindere mate bestond, het

geheel verdwijnen van het stemgeluid veel minder gewoon dan anders; het had slechts bij betrekkelijk weinigen plaats. *Alvus cruenta* (dat is: bloederige cholera-stoelgang, hier wel te onderscheiden van uit toevallige oorzaken met bloed vermengde ontlastingen) werd steeds door den dood der lijdens gevolgd; ook dan, wanneer na het ophouden der bloederige ontlastingen, eene schijnbaar gunstige reactie, dikwijls met een bedriegelijk gevoel van wel-bevinden, zich vertoonde; zoodanige lijdens vervielen òf in een allengs toenemenden soporeusen toestand, òf collabeerden zeer spoedig, en stierven allen zonder uitzondering. — Omtrent de verschijnselen, die aan den eigenlijken cholera-aanval dikwijls voorafgaan, het zoogenaamde stadium prodromorum, viel bij onze lijdens weinig waar te nemen, omdat slechts zeer enkelen in dat tijdperk verkeerende werden opgenomen. Van veel belang kwam het ons voor, door naauwkeurige ondervraging der lijdens, zoo veel mogelijk na te gaan, in hoeverre de bewering, dat in de groote meerderheid der gevallen de eigenlijke cholera-aanval, zelfs gedurende eenige dagen, wordt voorafgegaan door eene zoogenaamde diarrhaea praemonitoria, gegrond mag heeten. De opgaven, die wij verkregen, strekken geenszins tot bevestiging dier bewering. Van de 163 lijdens toch, aan wier mededeelingen wij meenden vertrouwen te kunnen schenken, verklaarden 106 zeer bepaald geene diarrhoïsche ontlastingen gehad te hebben, vóór den cholera-aanval; bij 30 hadden deze zich denzelfden dag, waarop de ziekte uitbrak, als eerste verschijnsel vertoond, terwijl zij slechts bij 27 langer dan 24 uren (bij enkelen zelfs 8 à 14 dagen) vóór den cholera-aanval hadden aangehouden. Van de overige lijdens waren velen reeds niet meer in staat eenige inlichting te verschaffen, de ande-

ren zoo onzeker in hunne opgaven, dat deze niet in aanmerking mogten komen.

Ten opzigte van de in het cholera-hospitaal gevolgde geneeskundige behandeling valt weinig mede te deelen. Op grond der ervaring in vorige epidemieën verkregen, wordt algemeen erkend, dat geneesmiddelen op het eenmaal ontwikkeld ziekte-proces geen gunstigen invloed vermogen uit te oefenen. Wel zijn ook nu weder talrijke zoogenoemde nieuwe middelen aangeprezen, doch 't waren deels reeds oude en sedert lang nutteloos bevondene, deels zoodanige, die wij ons niet gerechtigd achtten bij onze lijders te beproeven, omdat wij er eer slechte dan goede uitkomsten van verwachtten. Wij meenden vooral ons te moeten onthouden van proefnemingen, omdat ook schijnbaar hopelooze gevallen soms nog een gunstigen keer nemen, en 't ons niet geoorloofd scheen, eene mogelijke genezing in de waagschaal te stellen, door 't aanwenden van middelen, waarvan eene nadeelige werking, bepaaldelijk voor het reactie-tijdperk, te vreezen was. Om deze redenen, hielden wij ons in den eigenlijken cholera-aanval aan eene symptamatische en palliatieve behandeling. In het reactie-tijdperk en gedurende de reconvalescentie kan echter hiermede niet altijd worden volstaan. Wel is veelal eene goede diëetregeling toereikend, om spoedige herstelling te verkrijgen, er blijven maar vele gevallen over, waar eene meer ingrijpende behandeling vereischt wordt, om de herstelling te verzekeren of te bespoedigen. Het zou te ver leiden hieromtrent in bijzonderheden te treden; want het ligt voor de hand, dat in bijna elk individueel geval aan bijzondere eischen moet worden voldaan. Één punt echter meenen wij opzettelijk te moeten vermelden, namelijk: de aanwending van koude douches op het hoofd bij jonge kinderen, waarmede bij het intre-

den der reactie een aanvang werd gemaakt, zoodra de eerste sporen van hersenlijden zich voordeden, en die geregeld om het uur, vervolgens om de 2, 3 of 4 uren werden voortgezet, tot dat het gevaar geheel was geweken. Wij schromen niet, de betrekkelijk gunstige uitkomsten, bij kinderen tusschen het 1ste en 9de jaar verkregen, voor een groot deel hieraan toe te schrijven, wij zagen te dikwijls hare in den regel onmiddellijk gunstige uitwerking zich bestendigen en aanhouden, om er niet groote waarde aan te blijven hechten, en zouden die overtuiging alleen dan kunnen prijs geven, wanneer uit deugdelijke statistieke opgaven blijken mogt, dat deze epidemie voor kinderen van dien leeftijd algemeen minder noodlottig is geweest, dan de vroegere steeds waren.

De verpleging, welke aan de lijders ten deel viel, was, wat ligging en voeding betreft, alleszins voldoende. Zij kon dit thans meer dan vroeger zijn, tengevolge van de bovenvermelde overeenkomst door Burgemeester en Wethouders met HH. Regenten der vereenigde Gods- en Gast-huizen getroffen. Het is vooral door de ijverige medewerking van den Econoom van het Ziekenhuis en van zijne huisvrouw, dat de genomen maatregelen in dit opzigt volkomen aan het doel hebben beantwoord. Zij zorgden steeds, dat het verlangde materieel, naarmate van de behoefte, op de eerste aanvraag uit het magazijn werd beschikbaar gesteld, en dat de hoedanigheid en toebereiding der voor de verpleegden bestemde spijzen niets te wenschen overlieten. De lijders, zoo wel als degenen, die hen in het hospitaal bezochten, waren dan ook uiterst tevreden met de goede verpleging, en de herstelden betuigden bij hun vertrek daarvoor hunne erkentelijkheid.

Het behoeft naauwelijks vermelding, dat voor rein-

heid en luchtverversching in het gebouw de meeste zorg werd gedragen. De ziekenkamers werden geregeld van tijd tot tijd ontruimd, schoon gemaakt en met chloor berookt, hetgeen mogelijk was, doordien met uitzondering van weinige dagen slechts, het hospitaal nimmer geheel bezet was, en meestal een of twee vertrekken beschikbaar bleven. De excreta der cholera-lijdens werden onmiddellijk met chloorkalk bedeed, het gebruikte linnengoed, dekens, enz. alvorens aan den bleeker te worden gezonden, voorloopig met chloorwater gezuiverd. Bij hunne opneming werden de zieken van de noodige kleedingstukken voorzien, terwijl hunne medegebragte kleederen werden gereinigd en gezuiverd; kleedingstukken, welke te versleten of te onrein waren, werden vernietigd. De herstelden, voor zoo ver zij zulks behoefden, ontvingen, ingevolge uwe beschikking, bij hun vertrek nieuwe kleederen. De uitgaven, hiertoe vereischt, waren wel vrij aanzienlijk, maar onvermijdelijk, doordien onze verpleegden bijna allen tot de meest behoefligen behoorden.

Wij achten ons gelukkig hier te kunnen mededeelen, dat ook bij deze epidemie niet is gebleken, dat iemand dergenen, die in het hospitaal met de cholera-lijdens in aanraking kwamen, daarvan een nadeeligen invloed voor zijne gezondheid heeft ondervonden. — Wel is een krankbezoeker, die geregeld de lijdens bezocht, aan cholera gestorven, en zijn een man en twee vrouwen, die, afwisselend met anderen, tot het verrigten van sommige werkzaamheden op de ziekenzalen dienst deden, door de ziekte aangetast, maar er bestaat alle reden, om aan te nemen, dat zulks geenszins aan hun verblijf in het hospitaal moet worden geweten. De eerste toch, een reeds bejaard man, bezocht tevens dag en nacht talrijke zieken in ver-

schillende gedeelten der stad; de laatsten, lieden uit den behoeftigsten stand, keerden, na hunne dienst in het hospitaal, in hunne woningen terug, in buurten, waar veel cholera-gevallen voorkwamen; de beide vrouwen hadden bovendien andere lijdens in hunne woningen helpen verplegen. Ook voor de bewoners der huizen in de straten en stegen nabij het hospitaal gelegen, heeft deze nabuurschap geene schadelijke gevolgen gehad. Dit gedeelte der stad toch behoort tot die, welke het minst van de epidemie te lijden hadden. Welligt is het voor een deel aan deze gunstige ligging van het gebouw toe te schrijven, dat zij, die daarin met de verpleging der lijdens belast waren, gespaard bleven. — Een hospitaal b. v. in Wijk C of M gelegen zou waarschijnlijk in dit opzigt minder gunstige resultaten hebben opgeleverd.

Het is voornamelijk aan het voortdurend toezigt en aan de zorg der Diaconessen en R. K. liefdadige zusters toe te schrijven, dat het materiëel in zeer goeden staat is gebleven. In weerwil van het veelvuldig gebruik heeft het over 't algemeen weinig geleden, en zijn slechts enkele voorwerpen onbruikbaar geworden.

Zoodra, bij het afnemen der epidemie, ook het getal verpleegden in het hospitaal veel minder begon te worden, werd op een der zoldervertrekken een magazijn ingerigt, tot berging van de wollen en linnen goederen, en andere voorwerpen.

Het gebouw is thans genoegzaam van al het noodige voorzien, om, zoodra de nood zulks mogt vorderen, met geringe moeite en kosten, weder in dienst gesteld te worden, en een 40-tal lijdens op te nemen.

Bij het overdragen van het beheer over het hospitaal, met hetgeen zich daarin bevindt, op 3 November l. l., aan den Heer Stads-Architect C. Vermeijs, als

door U. E. A. daartoe aangewezen, is aan dezen eene volledige lijst van de voorhanden voorwerpen door ons ter hand gesteld.

Het hospitaal werd voorloopig gesloten, terwijl slechts in twee vertrekken eenige kribben met het noodige beddengoed voorzien bleven, om desgevorderd nog enkele lijdens te kunnen opnemen. Deze voorzorg was niet overbodig, omdat de epidemie nog niet als volkomen geweken kon beschouwd worden.

Wij mogen ons verslag niet eindigen zonder aan Burgemeester en Wethouders dank te betuigen voor de onbekrompenheid, waarmede zij ons in staat stelden, om te voorzien in de verpleging der aan onze zorg toevertrouwde lijdens, — en zonder, althans met een enkel woord, hulde te brengen aan de Diaconessen en aan de R. K. Liefdadige Zusters, die met onvermoeiden ijver en met de grootste menschlievendheid hare moeilijke en niet zelden ondankbare taak hebben volbragt. Wij erkennen volgaarne, dat het in de eerste plaats aan hare medewerking is te danken, zoo het cholera-hospitaal, hoe weinig geschikt voor ziekenverpleging het op zich zelve ook moge zijn, toch gezegd kan worden, in allen deele aan zijne bestemming te hebben voldaan.

November, 1866.

Dr. M. IMANS.

Dr. C. LENS.

C. G. CRAMER.